ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH COĞRAFYA FAKÜLTESİ
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ BÖLÜMÜ'NÜN
KURULUŞUNUN 50. YILINA

ARMAĞAN

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Doğan Atılgan

Ankara Üniversitesi Bilgi ve Yönetimi Bölümü
Ankara - 2004

İÇİNDEKİLER

Önsöz IV

Sunuş V

Osman Ersoy "Elli Yıl" 1

Özer Soysal "Geçmiş'in Belleği" 4

Necmeddin Sefercioğlu "Üniversite Eğitiminde Kütüphanelerin Rolü" 9

Nazlı Aklan "Cochrane Derlemeleri" 15

Doğan Atılgan "Bilimsel Bilgiye Erişimin Önemi Ve Türkiye'de Eğitim Araştırmaları Veri Tabanı" 28

Fatoş Subaşıoğlu "Küreselleşmeye Dair" 34

Mesut Yalvaç "21.Yüzyılda Halk Kütüphaneleri: Yaratıcı Kütüphane Hizmetleri" 43

Oya Gürdal "Bilgi Toplumu Geçiti'nde "Bilgi ve/veya Bilgilenim Kültürü" 51

Fahrettin Özdemirci "Bilgi Edinme Hakkı Kanunu: Kamu Belgelerinin Yönetimi ve Arşivler" 65

Tülay Fenerci (Çeviren) "Kütüphane Ve Enformasyon Bilimlerinin Post Modern İçeriğine Doğru" 78

Özlem Bayram "Web Bir Dijital Kütüphane Mi?" 96

Mustafa Bayter "Geleneksel Kataloglamadan Elektronik Ortamdaki Bilginin Organisazyonu Geçiş" 108

Fatih Rukancı "Hukuk Kaynaklarımıza İlişkin Bilgi Erişim Sorunu" 120

Hakan Anameriç "Ortaçağ'da Bilgi Üretimi Ve Aktarımında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları" 129

Huseyin Odabaş "Türkiye'de Arşivcilik Eğitimi" 138

Malik Yılmaz "Ülkemizdeki Bilgi Merkezlerinde Personel Yönetimi ve Personele Yönelik Karar Verme Durumu" 150

ORTAÇAĞ'DA BİLGİ ÜRETİMİ VE AKTARIMINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Araş Gör Hakan Anameriç*

Giriş

Bilgi, bir konuyla ilgili bilgi ve fikir sahibi olma, konuya hakim olma; herhangi bir şeyi, bir kişiyi veya bir olayı, deneyim ve gözlemler sonucu öğrenme ve özümsemenin ürünü olmasının yanı sıra insanların doğayı, bilimi ve tanrıyı anlayabilmek, yorumlayabilmek, tanımlayabilmek ve kanıtlayabilmek için gerekli olan bir araçtır. İnsanlar bilgi ile çevresinde meydana gelen olayları anlamaya çalışır, olaylar arası ilişkiler kurar, neden-sonuç bağlantılarını formüle eder, doğruyu ve gerçeği bulmaya çalışır. Bilginin bu amaçları yerine getirmek amacıyla kullanılması için herkes tarafından anlaşılabilir, erişilebilir ve üretilebilir olması gerekir. Bu da bilginin üretimi ve aktarımının standartlaştırılmasını beraberinde getirmektedir.

Ortaçağa gelinceye kadar, Antik dönemde -özellikle Yunan ve Roma uygarlıklarında- doğadaki düzenlilik ve varlıkların özellikleri ile ilgili merak, insanları içinde bulundukları evreni ve evrendeki varlıkları gözlemlemeye yöneltmiş ve böylelikle de gözleme dayalı bilgi edinme metodunu ortaya çıkarmıştır. Antik çağ filozofları doğayı izlemiş ve doğadan bir çok çıkarım elde etmişlerdir. Bu filozoflardan Socrates, Platon, Aristoteles ve Plotinos çeşitli alanlarda yaptıkları çalışmalar ve geliştirmiş oldukları felsefi düşüncelerle Ortaçağ ve Rönesans dönemlerindeki düşünce ve eğitim sistemlerini etkilemişlerdir.

Dini Öğretinin Ortaçağ'da Bilgi Üretme Yöntemleri Üzerindeki Etkisi

Antikçağ, düşünce, felsefe, din, sanat ve bilim açısından Ortaçağ'dan oldukça farklı özelliklere sahiptir. Öncelikle, Antikçağ toplumu çok tanrılı bir inanç sistemine sahipti, doğadan elde edilen bilgi, varlığın ne olduğuna dair sorular yardımı ile sağlanıyordu, düşünce yapısı yani felsefe dinamikti, doğadan elde edilen bilgi işlevlerine göre sınıflandırılmaktaydı, insan aklı, düşüncesi sayesinde varlığını sürdürmekteydi ve genelde bilgiyi ve bilimi ön plana çıkartarak düşünsel, soyut ve kuramsal bilgiyi en değerli bilgi olarak görmekteydi (Çüçen, 2000: 32-41). Antikçağ'ın bu özellikleri bilimsel bilginin ve doğa felsefenin gelişmesini de beraberinde getirmiş, Antikçağ'da doğa bilgisinin elde edilmesi ve yorumlanmasında **"theoria"** ve **"praxis"** ilkeleri kullanılmaktaydı. Theoria; özgür, zorunlu olmayan, pratik hiçbir amaç gütmeyen, kuramsal bir bilgi edinme olarak ifade edilebilir ve theoria ile evreni ve evren içindeki varlıkları izleyerek detaylarını anlamanın ilkeleri açıklanır. Praxis ise; bir düşünceyi (kuram) düşünce alanından eylem yani uygulama alanına aktarmak olarak ifade edilir ve praxis ile evrenden hangi bilginin hangi algılarla toplanması gerektiği açıklanır (Bilim Tarihine..., 2001: 124; Hançerlioğlu, 2002: 216-217, 410). Antikçağ'da theoria

* Araş. Gör. Hakan Anameriç, Ankara Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim elemanıdır. E-posta: anameric@humanity.ankara.edu.tr

ve praxis ilkelerinin yani gözlem ve gözlem sonucu elde edilen bilginin uygulamaya geçirilmesi yöntemlerinin kullanılmasıyla bilim adamları ve düşünürler, doğadan algıları aracılığıyla elde ettikleri bilgilerle matematik, geometri, tıp, astronomi, fizik, coğrafya ve biyoloji alanlarında önemli birçok önemli eser üretmişlerdir.

Ortaçağ'da Antikçağ'daki kadar fazla oranda bilimsel çalışmanın ve yeni bilgi üretmenin azalmasının başlıca nedeni, Hıristiyanlık dininin ortaya çıkmasıdır. M.S. 312'de Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu içerisinde diğer dinlerle eşit haklara sahip olduğunun İmparator I. Constantinus (306-337) tarafından kabul edilmesi ve 392'de İmparator I. Theodosius (376-395) tarafından Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olduğunu açıklamasıyla tüm bilim, felsefe, sanat ve din anlayışı değişmiştir. Hıristiyanlık, kısa süre içerisinde temeli köleci bir sisteme dayalı olan Roma İmparatorluğu içerisinde yayılmış ve geniş halk kitlelerini Roma İmparatorluğu'na ve diğer dinlere (pagan-putperest) karşı harekete geçmeye yöneltmiştir. Hıristiyanlık, Ortaçağ toplumunun oluşmasında, şekillenmesinde, gündelik yaşamında, eğitim ve düşünce sisteminde her zaman en önemli düzenleyici olmuştur. Ortaçağ, Yunan-Roma kültüründen sonra gelen ve Rönesans'a kadar uzanan, yaklaşık bin yıllık bir dönemi bilimsel ve düşünsel yönlerden benzer özellik gösteren Antikçağ ile Yeniçağ arasında bir geçiş dönemi ifade etmektedir. Ortaçağ da kendi içinde Erken Ortaçağ (4.-10. yüzyıllar), Yüksek Ortaçağ (11.-12. yüzyıllar) ve Geç Ortaçağ (13.-14. yüzyıllar) olmak üzere üç dönemlere ayrılmaktadır (Ural, 1998: 117; Bilim Tarihine..., 2001: 123, 129).

Ortaçağ'ın başlangıç dönemini belirleyen en önemli etmen Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıdır. Hıristiyanlığın ortaya çıkıp gelişmesi ile birlikte Ortaçağ Avrupası'nda yeni bir doğa, felsefe ve bilim anlayışı da oluşmuştur. Daha önemlisi, Antikçağ'da doğadan gözlem yoluyla elde edilen doğa bilgisinin yanı sıra ilahi (dinî) bilginin de kavranma ve elde edilme yöntemi ortaya çıkmıştır. Ortaçağı tanımlayacak en önemli niteliklerden biri, Ortaçağ Hıristiyan dünyasının temelini oluşturan dini öğretilere dayalı dinsel bakış açısının ve bilgi üretiminin ön plana çıkmasıdır. O halde ortaçağın erken döneminde iki ana bilgi türü bulunmaktaydı; bunlar: dini bilgi ve doğa bilgisi. Hıristiyanlığın bu dönemi, doğa bilgisinin elde edilmesi ve kullanılmasından çok yeni bir din olarak insanların karşısına çıkan Hıristiyanlığın kendini tanıtma, diğer dinlere ve felsefelere karşı savunma (apoloji) ve diğer tüm dinleri reddetme dönemidir. Bu dönem 2-5. yüzyıllar arasında süren ve Patristik (Kilise Babaları - Partes Ecclasiae) dönem olarak adlandırılmaktadır (Hançerlioğlu, 2002: 330; Bilim Tarihine..., 2001: 125; Artz, 1996: 64-67; Küken, 2001: 63-64). Patristik dönemde bilginin üretiliş tarzı ve metodu da büyük değişiklikler göstermiş, aynı zamanda 13. yüzyıla kadar devam edecek olan Hıristiyan öğretisinin de temellerinin atıldığı dönem olmuştur.

Patristik dönemde bilgiye ulaşmak için kullanılan yöntem ve gerçek bilgi anlayışı, tamamen tanrı merkezli yani "teosantrik" bir taban üzerine kurulmuştur. Bu dönemde akıl ile inanma arasında ilişkiler kurulmuş, vahiye dayalı bilgi (dini) kanıtlanmaya çalışılmış, Hıristiyanlık dininin dogmaları ve inanç sistemi açıklanmış ve tüm bunlar tanrının açıklanması çatısı altında toplanmıştır. Bu dönemde temel bilgi kaynağı, kutsal kitap (İncil -

Doctrina Christiana) ve otoritelerin İncil ve din ile ilgili yazmış oldukları diğer eserler olarak belirlenmiştir. Bilginin üretim metodolojisi ise kıyas olarak belirlenmiştir. Kıyas yöntemi, doğa bilgisinin elde edilmesi için akıl yürütme (usa vurma) ve önermeler çıkarma (tasım) işlemi olarak tanımlanmıştır.

Kıyas yönteminin en bilinen örneği Aristoteles'in ünlü önermesidir.

Bütün insanlar ölümlüdür. (Esas bilgi)
Socrates de bir insandır. } ***Tasım***
O zaman Socrates de ölümlüdür.

Aristoteles'in kıyas yöntemine göre; nedeni ortaya koymak, "niçin" sorununa yanıt vermek olduğundan, bilimsel bir araştırmada yanıtlanması gereken dört soru vardır. Bunlar; varlık var mıdır?, varlık ne biçimde vardır?, varlık neden vardır?, varlık niçin vardır? (Bilim Tarihine..., 2000: 80).

Ortaçağ bilgi üretim sisteminin temelini, kıyas yöntemi oluşturmaktaydı. Bu önermeler dizisinde, 1.önerme dışındaki önermeler yeni bilgi üretimini gerçekleştirmemektedir. Kıyas yönteminde, doğru bilgiye aşama aşama ulaşılmaktadır. Gerçek bilgiye kutsal kitap ve otoritelerin eserleri yardımıyla ulaşılmaktadır.

Ortaçağın en önemli filozofu ve Patristik dönemin düşünce ve davranış sistemini şekillendiren kişi, Aurelius Augustinus (354-430)'tur. Augustinus'a göre mutluluğa ulaşmak için bir doğrunun varlığına ve bunu elde edebileceğine inanmak, bundan şüphelenmemek gerekir. Augustinus'a göre hem doğru hem de doğru bilgi vardır. Augustinus, kuşkulanmak değil öğrenmek istediğini belirtir ve kesinliğe ulaşmak için kuşkudan yola çıkar ve sonuçta kuşkularını yine kuşkularıyla giderir. Augustinus, Tanrı'nın bilgisine her varlığa; var mıdır?, doğası nedir? ve cinsi nedir? sorularını yöneltir. Ancak Augustinus, bir şeyi anlamak için önce inanmak gerektiğini kabul ederek iman aklın önüne alır, bu nedenle de "credito ut intelligam - anlamak için inanıyorum" tabirini kullanır (Eyuboğlu, 2002: 117; Gökberk, 1996: 153-154; Çüçen, 2000: 40-41).

Öyleyse Ortaçağın Patristik döneminde bilgi üretimi kıyas yöntemi kullanılarak, tanrının anlaşılması ve bu şekilde mutluluğa ve gerçeğe ulaşma üzerine kurulmuştur. Bu dönemde akıl ile inancın uzlaştırılması çalışmaları da gerçekleşmiş ve bunun için Aristoteles otorite olarak kabul edilmiştir. Bu uzlaştırma çabaları gerçekleştirirken de Hıristiyanlık dini, kendini diğer din ve felsefelere karşı savunma (apoloji) içerisindedir. Hıristiyanlık, sözü edilen dönemde apolojiler ile ilgilenmek durumunda kaldığı için doğa bilgisi ve buna bağlı olarak gerçekleşen bilgi üretiminde de önemli aksaklıklar meydana gelmiştir. Bu nedenle sözü edilen dönemde düşünsel etkinlik ve onun parçaları olan bilimsel ve felsefi çalışmalar, düşmanların etkisizleştirilmesi ve en önemlisi dini öğretiyi kurtarmak için çalışmıştır.

Dönemin öğretilerini şu şekilde sıralayabiliriz;

- İnsan bilgisi kuşku götürmez ve doğrudur,
- Evrendeki her şey Tanrı'nın isteğiyle olmaktadır,

- Anlamak için inanmak gerekmektedir,
- Tanrıyı bilmek demek insanın kendisini bilmesi-tanıması demektir (Küken153-158; Yıldırım, 2003: 55-62; Gökberk, 1996: 152-158).

Ancak bu dönemde benimsenmiş olan bilgi üretme yöntemi, Hıristiyanlığın dogmalarını Antik Yunan felsefesinin kavram ve sistemleriyle ifade etme, Hıristiyanlığın diğer din ve felsefe görüşlerine tamamen kapalılığı nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Tanrı merkezli düşünce sisteminin gerçek bilginin, tanrıyı anlamak olarak belirlenmesi nedeniyle Hıristiyanlık dininin dogmaların (inançlar) bilimsel çalışmaları ve bilgi üretimini büyük ölçüde engellemiştir. Farklı düşünce sistemleri geliştiren birçok bilim adamı, filozof ve sanatçı Ortaçağın bu döneminde engellenmiş, bazıları sürülmüş bazılar da öldürülmüştür. Özellikle Helenistik dönemin yenilikleri karşısında Hıristiyanlık kendi dogmalarını sert bir biçimde savunmuş, diğerlerini reddetmiştir. 415 de Hypatia'nın İskenderiye'de öldürülmesi ve 529'da Platon'un Akademia'sının kapatılması ile bilimsel çalışmalar, bilimsel bilgi üretimi durmuş ve Antik kültür tamamıyla silinmiştir. Bu oluşumun ve olayların sonucunda Ortaçağ düşünce sistemi, eski Yunan ve Roma (Latin) kültürüne ve hemen bütün insanlığın önceki başarılarına ilgisiz kalarak tüm bilimsel ve felsefi araştırmayı din bilime indirgemiştir. Böylece bilgiyi insan yaşamının sınırları dışına iten bu yaklaşımı, kendilerini dinin gerçeklerini öğretmekle yükümlü kılan ruhban sınıfı tarafından yayılmaya çalışılıyordu.

Ortaçağın ilk dönemlerinde eğitim işleriyle Hıristiyan din adamları (ruhban) ilgilenmekteydi. Hıristiyan öğretilerinin yayılması için Kilise okulları hizmet vermekteydi. Kilise okullarında Hıristiyan dininin inanç sisteminin yanı sıra yedi özgür sanat (Artes Liberales Septas) da okutulmaktaydı. Yedi özgür sanat; gramer, diyalektik ve retorikten meydana gelen trivium; astronomi, geometri, aritmetik ve müzikten meydana gelen quadriviumdan oluşmaktaydı. Kilise okullarının yanı sıra manastırlar da Patristik dönemde en önemli eğitim ve öğretim merkezleriydi. Manastırlar, genelde yerleşim merkezlerinin dışında yapılanmaktaydı ve birçok bölümden meydana gelmekteydi. Manastırlar; atölyeleri, değişik zanaat ve sanatların üretildiği konservatuar, el yazması kitapların çoğaltıldığı scriptorium (çoğaltma atölyesi) ile o dönemde bilginin korunduğu, depolandığı birer üretim, eğitim, ekonomik model ve ruhani merkezlerdi (Küken, 2001: 45-46). Bu manastırlarda eğitim ve öğretimi sürdüren ve öğretileriyle Ortaçağ düşüncesini etkileyen kişilerin ortak özelliği, Antik kültürün özünü koruyarak bunu Ortaçağ insanının anlayabileceği bir biçimde toparlamak ve Hıristiyan anlayışını yaymaktır.

Patristik dönemin diğer din ve felsefeleri reddetmesi üzerine kurulmuş olan kapalılık ilkesi, daha önce üretilmiş olan Antik Yunan-Roma bilimsel ve düşünsel birikiminin durmasına ve hemen hemen yeni bilgi üretilememesine neden olmuştur. Yaklaşık 600 yıl süren bu dönemde Roma toplumu yozlaşmış ve kuramsal çalışmalar durma noktasına gelmiştir. Bu nedenle yeni bilgi üretim ve eğitim yöntemlerinin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Patristik dönemin sonlarına doğru artık kilise okullarının eğitim üzerindeki etkisi gittikçe azalmış, eğitim ve öğretim de bir standartlaşmaya gidilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ancak bu dönemde yaşanan bilimdeki ağırlaşma ve duraksama, bilimsel bilginin azalması olarak

değerlendirilmemelidir. Burada sözü edilen konu, bilimsel çalışmalardaki azalmadır. Bilimsel çalışmaların sayısında, verimliliğinde ve bilimsel bilgiye yapılmış olan katkılardaki derece, değer ve ölçüdeki azamladır (Sayılı, 1964: 9-13).

Ortaçağın teosantrik (tanrı merkezli) düşünce sisteminde bilime ve bilimsel çalışmalara gerçek değerinin verilmesi ve bilim adamlarının yetiştirilmesi için din ile bilim ve felsefe arasında bir uzlaşma ortamının sağlanması gerekiyordu. Vahiy yoluyla gelen bilgi ile insan aklı tarafından üretilen bilgi arasında bir çatışma, bunların karıştırılarak ya da etki alanlarının ayrılarak bilim, felsefe ve dine ayrı çalışma alanları yaratılarak giderilebilirdi.

Patristik dönemden sonra ortaya çıkan bu döneme ***"Skolastik"*** dönem adı verilmektedir. Skolastik dönemde (yaklaşık 800-1500) Patristik dönemden farklı olarak, akıl ve inancın uzlaştırılma girişimleri, eğitimin standartlaştırılması, Hıristiyanlığın kalkınması ve geliştirilmesinde Klasik Felsefe'den yararlanılması çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Skolastik dönemde Klasik Felsefe'nin okullarda (katedral okulları) sistematik olarak ve bilimsel bir yapı içerisinde verilmesi, pagan kültürünün incelenmesi, bu dönemdeki bilimsel çalışmalar ve öğretilerin de farklılaşmasını sağlamıştır.

Skolastik kelimesi hem içinde bulunulan dönemi hem de eğitim, öğretim, bilimsel, dini ve felsefi etkinlikleri yönlendiren bir yöntemi kapsamaktadır. Skolastik yöntem, Petrus Abealardus tarafından ***"Evet ve Hayır / Sic et Non"*** adlı eserinde açıklanmıştır. Skolastik yönteme göre, din ve felsefe otoritelerinin (akıl ve inanç) görüşleri karşı karşıya getirilerek, anlaştıkları ve anlaşamadıkları (evetler ve hayırlar) noktalar belirlenmekte daha sonra da bu otoritelerin fikirlerinin uzlaşmış olduğu gösterilmekteydi. Bu uzlaştırma yöntemi, bazı durumlarda çözüm yolu bulamıyor yani dini ve felsefi görüşler ortak bir çözüme ulaşamıyordu. Skolastik yöntem, dini ve felsefi görüşlerin uzlaştırılması çabalarının yanında bilimsel bilgi üretiminde de bazı düzenleyici özelliklere sahip olduğu kesindir (Bilim Tarihine..., 2001: 127). Uzlaştırma çalışmaları süresince yapılan tartışmalar doğaya ilişkin bilginin artmasına çok fazla katkıda bulunmasa da doğru bilgiye ulaşma yöntemini kazandırmıştır. Din ve felsefe alanındaki uyuşmazlıklar her ikisinin de üretmiş oldukları düşünce sistemlerinin birbirine üstünlük sağlamasını engelleyerek bilgi alanlarının (dini bilgi ve doğa bilgisi) sınırlandırılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum hangi bilgi türünün doğru olduğunu ve hangi bilgiye nasıl ulaşılması gerektiği konusunda hem din bilginlerine hem de doğa filozoflarına doğru ve güvenilir bir metot bulma gerekliliğini göstermiştir (Gökberk, 1996: 157-158).

Skolastik dönemde eğitim kurumları ve bilgi üretiminin gerçekleştirildiği kurumlar olarak 12. yüzyıla kadar katedral ve manastırlardır. Katedral ve manastırlar 12. yüzyılda etkilerini yitirerek ve üstünlüklerini kent okullarına ve üniversitelere kaptırmışlardır. Bu yeni eğitim ve öğretim merkezlerinin temeli, piskoposluk okullarına dayanmakla birlikte, hocalar ve öğrencilerin seçimi; program ve yöntemleriyle manastır okullarından ayrılmaktaydı. Düşünsel birlik (universitas) adı verilen bu eğitim ve öğretim kurumlarında, yedi özgür sanatın (trivium+quadrivium) yanı sıra hukuk, din bilim (teoloji) ve tıp da okutulmaya başlamıştır. İlk üniversite 12. yüzyılın sonunda Bologna'da açılmış ve üniversiteler daha sonra hemen tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Üniversiteler düzenli ders programları, tartışmalar,

bilimsel çalışmalar ve kütüphaneler ile katedral ve manastır okullarından farklı ve daha nitelikli eğitim vermekteydiler. Bu kurumlarda üretilmiş olan bilginin kayıtlı olduğu ve üretilen bilginin yayılmasına aracılık eden kitaplar, daha önceki dönemlerde olduğu gibi birer put olmaktan çıkmış birer araç haline gelmiştir (Küken, 1996: 67; Rukancı ve Anameriç, 2004: 173-176).

Ortaçağ Avrupası'nın eğitim ve düşünce yaşamı üzerinde, 13. yüzyılda kurulan iki önemli tarikatın da etkisi çoktur. Dominikenler ve Fransiskanlar Ortaçağ bilimsel, dini ve düşünsel yaşantıya önemli katkılar sağlamış bu tarikatlarda yetişen bilim ve din adamları Avrupa'da Hıristiyanlık öğretisinin ve daha sonraki düşünsel - felsefi gelişmelerin temellerini atmışlardır. Bu iki tarikat zaman içinde farklı dallara yönelmiş, Dominikenler felsefe, Fransiskanlar ise bilime yönelik çalışmalar ve araştırmalarda bulunmuşlardır (Bilim Tarihine..., 2000: 133; Yıldırım, 2003: 72-73).

Dominikenlerin önemli bilim adamlarından olan Albertus Magnus (1193-1280) ve onun öğrencisi Thomas Aquinas (Aquinolu Thomas 1225-1274), skolastik dönemin bilgi üretme ve öğretim sistemi olan skolastik yöntemin yeniden yapılandırılmasında önemli rol oynamışlardır. Onların başlattığı bu yenilik dönemi, Avrupa'yı Rönesans'a kadar götürmüştür. Albertus Magnus ile başlayıp Thomas Aquinas ile tamamlanan sisteme göre din ve bilim ayrı alanlarda bilgi üretmeli ve ürettikleri bu bilgileri kendi alanlarına ve birbirlerine müdahale etmeden yorumlamalıdır. Aquinas'a göre, felsefenin odak noktası akıl ve inanç arasındaki bağlantı meydana getirmektedir. Ortaya çıkan tüm sorunların çözümü akıl ve inanç kavramlarında aranmalıdır. Aquinas'a göre akıl, önemli ancak sınırları olan bir yetenektir. Thomas Aquinas, din bilimin öğreti olduğu dönemlerde geçerli olan (Patristik Dönem) ***"anlamak için inanıyorum"*** dan yola çıkarak akıl ile inancın sınırlarını belirlemeyi amaçlar, inanılan ile bilinen (vahiy yoluyla gelen ile akıl yoluyla edinilen) arasındaki ayırımı gösterir. Bu görüşe göre anlamak için inanmak sorunları çözmez, önce inanmak, doğruluğunu onaylamak sonra da bunları aklın ilkelerine dayanarak kavramak ve açıklamak gerekmektedir. Thomas Aquinas'ın yaklaşımına göre, inanılanla bilinen birbirine eşittir. Oysa tüm insanların bilmesi için inanmaları gerekmektedir. Bu durumda Aurelius Augustinus'un ortaçağın Patristik dönemi için söylemiş olduğu "anlamak için inanıyorum" sözü ***"inanmak için anlıyorum, biliyorum"*** şekline dönmüştür. Bu ilkeye göre; inanma ile bilmenin alanları ayrıdır, inanmanın dayanağı inanç, kaynağı kutsal kitap ve otoriteler; anlamak ve algılardan bilgi üretmek akıl, kaynağı ise doğadır (Eyuboğlu, 2002: 234-236; Küken, 2001: 559-563; Bilim Tarihine..., 2000: 126). Bu yaklaşım ile din ile bilimin çalışma alanları birbirinden ayrılmış oluyor, bu iki alanın doğruları ve yanlışları uzlaştırılmaya çalışılmıyor ve kendi sorunları kendi yöntemleri ile çözümlenmeye çalışılıyordu. Böylelikle dini bilginin ve bilimsel bilginin kaynakları ve ona ulaşım yöntemleri de değişmiş oluyordu. Bu dönemde yetişen Robert Grosseteste ve Roger Bacon gibi bilim adamları Rönesans sonrasında doğacak bilim anlayışının bazı ana çizgilerini belirlemişlerdir. Fransisken tarikatından yetişmiş olan ve Robert Grosseteste (1170-1253)'nin öğrencisi olan Roger Bacon'a (1214-1292) göre, güvenilir bilgiye akıl ve deney ile ulaşılabilir. Akıl kanıtlayıcı, deney ise

veri toplama aracı olarak kabul edilmektedir. Akılsal kanıtlama tek başına yeterli değildir; bilginin güvenirliği ve doğruluğunun denetlenmesi için deney gerekmektedir (Gökberk, 1996: 177-178).

Bilginin üretilmesi ile ilgili yöntemler geliştikçe üretilen bilginin kayıt edilmesi işleminde de artış olması doğaldır. Ortaçağ'da üretilmiş olan bilgi, el yazmaları ile dağılmaktaydı. El yazmaları çoğunlukla eğitim kurumlarında, dini kurumlarda, yerel yöneticilerde, soylu kişilerde ve hükümdarların elinde bulunmaktaydı. El yazmalarının üretimi oldukça masraflı ve zaman alan bir süreç olduğundan az bulunuyorlardı ve maddi değerleri yüksekti. El yazmalarının değerlerinin yüksek olması ve üretiminin sınırlı sayıda olması halk arasında yayılmasını engelliyordu. El yazmalarının toplandığı kütüphaneler de yine kilise, katedral, manastır, şato, üniversite ve saraylarda bulunmaktaydı.

Ortaçağ bilimsel ve düşünsel yaşamını önemli ölçüde etkileyen bir diğer önemli olay da ***"tümeller çatışması"*** dır. Bu olayın en önemli temsilcisi Roscelinus'un (1050-1125) başlattığı ***"Adcılık - Nominalizm"*** öğretisinin yeniden işleyerek geliştirmiş olan Occam'lı William (1288-1348)'dır. Tümeller çatışmasının temelinde tek tek nesneleri ifade etmekte ve varlıkları tanımlamakta kullanılan kavramlar yatmaktadır. Tümeller çatışması için çözüm arama William'ın mantık ile ilgili görüşlerinden ortaya çıkmıştır. Occam'a göre mantık, bilimdeki çıkarımların analizini sağlar ve doğa felsefesi için temel araç niteliğindedir. Bilim, nesneleri ve nesneler arsı ilişkileri konu almasına rağmen mantık bilimi ise, terimleri ve kavramları bir başka deyişle dili incelemektedir. Nesneler tek tek varlıklardır; kelimeler ve terimler de bu tek tek nesneleri ifade ederler. Tek tek nesnelerin ortak özelliklerini ifade etmede kullanılan kavramlar ise tümellerdir. Bu görüşü tartışan üç farklı grup ortaya çıkmıştır. İlk grup, tümellerin nesnelerden bağımsız olarak varolduğunu ve onların dışında bulunduğunu yani Platon'un ideaları ile ifade etmektedir. İkinci grup tümellerin varolduğunu, ancak nesnelerin dışında değil onlarla bağlantılı olduğunu savunan gruptur. Üçüncü grup ise, sadece nesnelerin varolduğunu, tümellerin ise benzer nesnelere vermiş olduğumuz adlar olduğunu savunmaktadır (Bilim Tarihine..., 2000: 150-151).

Tümeller çatışması Occam'lı William'ın çalışmalarıyla üçüncü grubun başarısıyla sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda, gerçekten var olan tümeller değil tikellerdir ve tümeller birbirlerine benzeyen nesneleri ifade eden işaretler ve kavramlardır. Böylece bilgi arayışı tikellere yani tek tek nesnelere yönelmeli, ortak özellikleri belirlenmelidir. Ancak bu ortak özellikler ne olmalıdır?. Algılarla elde edilen fiziki özellikler değişiklik gösterebilmektedir. Bu nesnelerden hangi bilgi nasıl elde edilmelidir. Tikellerin bilgisine gözlem ve deneyle ulaşılabilir. Böylelikle gözlem ve deney yoluyla bilgi toplama yöntemi güvenilir bilginin bir aracı haline gelmiştir.

Gözlem ve deney ile doğa bilgisinin güvenilir olarak toplanabildiği görüşünün yaygınlaşması doğa bilimlerinin de ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Adcılığın bilim ve felsefe kadar din üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Tanrının birliği, ebediliği ve ezeli oluşu vb. akıl yoluyla kesin olarak kanıtlanamaz. Tanrı ve gerçekliği aşan durumlar ile ilgili bilgilerimiz inancımız ile ilgilidir. Bu bilgimizin kaynağı da Kutsal kitap ve diğer dini kay-

naklardır. Ancak bu tür bilgimiz akıl yolu ile kanıtlanmaz, bunlar sadece kişilerin teker teker inançlarıyla ilgili konulardır.

Adcılığın getirmiş olduğu yeni bilgi toplama yöntemi, nesnelerin görülen değil ölçülebilen niteliklerinin toplanmasına dayanmaktadır. Böylelikle teker teker nesneler ile bilgi toplanacak ve genel terimler altında toplanacaktır. Bu yöntem uzmanlaşmanın ve farklı bilgi türlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuş daha önemlisi bilgi üretiminin standartlaşmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

Sonuç

16. yüzyıla kadar bilim, felsefe, sanat ve din alanlarında meydana gelen bu değişim ve yenileme çalışmaları Avrupa'nın Aydınlanma Çağı'nı yakalamasını sağlamıştır. Daha önceki dönemlerde bilim ve dinin etki alanları ayrılmış ve iki alanda birbirinden bağımsız olarak bilgiye erişim yöntemleri kullanmaya başlamışlardır. Tümeller çatışmasının da sonuçlanması ile beraber bilim ve felsefenin önü açılmıştır. 16. yüzyılda Francis Bacon ile bilimsel bilginin sınıflandırılması ve üretiminin standartlaştırılması çalışmaları Descartes ile en üst seviyeye çıkmıştır. Bu dönemde üretilen bilgilerin hangisinin bilimsel bilgi olduğu ve nelerin bilim kapsamına alınması gerektiği sorunu üzerinde durulmuştur. Bu dönemde bilimin ilgi alanı varlıkların birincil nitelikleridir. Bu nitelikler ölçülebilen niteliklerdir. Bu dönemde doğa incelenecek, bilgisi elde edilecek ve bu bilgi matematik (sayı ve ölçü) ile ifade edilecektir. Yani olayların amaçları değil nedenleri açıklanacak, niteliksel özellikleri değil niceliksel özellikleri değerlendirilecektir. Bu yöntem yardımıyla Ortaçağa damgasını vuran kavramlardan olan otorite kavramında da uzaklaşılmış oluyordu. Bilimin nedensel olarak açıklanması, neden - sonuç ilişkisinin kurulması ve en önemlisi Ortaçağ'a hakim olan bilgiye erişim sorusu olan ***"niçin"*** sorusunun olgular arasındaki bağlantının açıklanabilmesi için ***"nasıl"*** sorusu ile ifade edilmesi bu dönemin önemli gelişmelerini oluşturmaktadır.

15. yüzyılın ortalarında matbaanın da icat edilmesi ile Avrupa'da üretilen bilginin toplumsallaştırılması da önemli ölçüde kolaylaşmıştır. Daha önceleri elle yazılıp çoğaltılan kitaplar hareketli harfler yardımıyla çalışan baskı makineleri ile çok daha kısa sürede, daha fazla sayıda ve daha ucuza çoğaltılıp dağıtılabilir hale gelmiştir. Almanya'da ortaya çıkan matbaa kısa sürede hemen tüm Avrupa'ya yayılmış bununla birlikte dönemin en önemli bilgi kayıt ortamı olan kağıdın da üretimi artmıştır. Ancak bu dönemde karşılaşılan sorun, halkın bilimsel yöntemlerle üretilen bilgiden (formüller, şekiller, bilimsel kavramlar vb.) çıkarımlar yapamamasıdır. Bu sorunun çözümü de dönemin edebiyatçıları tarafından gerçekleştirilmiş, bilimsel konular herkesin anlayabileceği şekilde sadeleştirilmiş, günlük yaşantı içerisine yedirilmiş ve basite indirgenmiştir.

Kaynakça

Artz, Frederick B. (1996). Ortaçağların Tini: İ.S. 200-1500 Bir Tarihsel Gözlem. Çev: Aziz Yardımlı. 3. bsk. İstanbul: İdea Yayınevi.

Bilim Tarihine Giriş. (2001). [Sevim Tekeli ve diğerleri]. 3.bsk. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Çüçen, A. Kadir. (2000). Ortaçağ Felsefesi Tarihi. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Eyuboğlu, İsmet Zeki. (2002). Ortaçağ Düşüncesi: Kilise Babaları - Tanrıbilimin Doğuşu. İstanbul: Pencere Yayınları.

Gökberk, Macit. (1996). Felsefe Tarihi. 8. bsk. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hançerlioğlu, Orhan. (2002). Felsefe Sözlüğü. 13.bsk. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Küken, Gülnihal. (2001). Ortaçağda Eğitim Felsefesi. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Sayılı, Aydın. (1964). Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese). Araşturma I, 1963'ten ayrı basım. Ankara: Felsefe Araştırmaları Enstitüsü, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi.

Ural, Şafak. (1998). Bilim Tarihi. İstanbul: Kırkambar Yayınları.

Yıldırım, Cemal. (2003). Bilim Tarihi. 8.bsk. İstanbul: Remzi Kitabevi.